

TRABZON'DA TÜTÜN TÛCCARI* (1826-1827)

*Necmettin AYGÜN***

ÖZ

Makale, 1826-1827 tarihli ve 23361 numaralı tütün gümrüğü defterine dayanarak hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti, Asakir-i Mansure Ordusu'na yeni gelir kaynakları bulmak amacıyla dönük olarak 1826'da, gümrükler de dahil olmak üzere ülke genelinde alınıp satılan tütünün vergi oranlarına yüzde yüz zam yapma kararı almıştı. Bu gelişmeye bağlı olarak yeni vergilendirmeden dolayı elde edilen fazlanın tespiti bağlamında Trabzon ve Akçaabat'taki tütünün tespit edilerek vergilendirilmesi üzerinden yapılan işlemlerin kayda alınması, bu defterin hazırlanma sebebidir. Trabzon'da 1690'lı yıllarda genişlemeye başlayan tütün ekimi, aynı yüzyılın sonlarına doğru bölgede etkin bir ticaret alanı oluşturan Rumeli menşeli tütün ticaretinin piyasasını almaya başlamıştır. 1830'lara gelindiğinde ise Samsun'da Bafra, Trabzon'da ise Akçaabat ülkenin önemli tütün üretim sahalarına dönüşmüştür. Bu münasebetle Trabzon'da, 1826-1827'de alım-satımına konu olan tütün bütünüyle Trabzon üretimi tütün olup, çok büyük oranda Akçaabat Tütünü adını taşımaktaydı. On bir aylık süreçte yaklaşık olarak 278 ton tütünün pazara sürülmesi söz konusu olmuştur. Hem Akçaabat hem de Trabzon'da tütün için gümrük teşkilâtı tesis edilmiş olması, tütünün bu iki liman üzerinden ihracatını sağlamıştır. Trabzon'da üretilen tütün doğuda Rize ve Artvin'e, batıda Vona'ya, (Perşembe/Ordu) güneyde de Tamzara (Şebinkarahisar/Giresun), Tokat ve Konya'ya kadar tüccarlar tarafından satın alınarak götürülmekle beraber, tütün ticaretinde Trabzon menşeli olanlar yanında Rize ve Gümüşhane menşeli tüccarların etkinlikleri söz konusuydu.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Trabzon, Akçaabat, Tütün Ziraatı, Gümrük

TOBACCO TRADER IN TRABZON (1826-1827)

ABSTRACT

The article is based on the Tobacco Customs Register Numbered 23361 in the years of 1826-1827. The Ottoman State decided to increase the tax rates of tobacco bought and sold across the country, including customs, in order to find new sources of income for the Asakir-i Mansure Army in 1826. Accordingly, the calculation of the surplus obtained from the new taxation, and the determination of the tobacco in Trabzon and Akçaabat and the recording of the transactions made

* *Gönderim tarihi: 06.10.2019. Kabul tarihi: 31.10.2019.*

** *Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, AKSARAY. aygunnecmettin@gmail.com ORCID:0000-0003-4383-8770*

by taxation were the reasons for the preparation of this register book. Cultivation of tobacco began to expand in Trabzon in the 1690s, and towards the end of the same century, it began to take the market of the Rumeli (Balcans)-based tobacco trade, which was an active trading area in the region. Bafra in Samsun and Akçaabat in Trabzon became important tobacco production areas of the empire in the 1830s. The tobacco traded in Trabzon in 1826-1827 was entirely Trabzon-produced tobacco, and was largely called Akçaabat Tobacco. During an eleven-month period, approximately 278 tons of tobacco was put on the market. The establishment of a customs organization for tobacco in both Akçaabat and Trabzon enabled the export of tobacco through these two ports. Even though along with the Trabzon originated traders, those of Rize and Gümüşhane were also active in the Tobacco trade, the tobacco produced in Trabzon was purchased by the merchants across the country. The demand strip ranges from Rize and Artvin to Vona (Perşembe/Ordu) in the black sea region, and in the south to Tamzara (Şebinkarahisar/Giresun), Tokat and Konya.

Keywords: Ottoman State, Trabzon, Akçaabat, Cultivation of Tobacco, Customs.

Giriş

Trabzon, Osmanlı devrinde bilhassa Orta Anadolu, Kafkaslar ve Balkanlardan gelen tüccarların faaliyette buldukları önemli bir pazar ve liman konumundadır. Bu pazar, bir üretim sahasının merkezi olmaktan çok, farklı coğrafyalara geçişe imkân veren liman olmasından ötürü önem taşımaktaydı. Bölgede eski devirlerden tevarüs eden bir ticaret kültürü söz konusuydu. İstanbul, Rumeli ve Tuna kıyılarıyla köklü bağlantılara sahip müteşebbisi sayesinde Trabzon, Anadolu tüccarını kendine çekmiştir. Anadolu yönünden gelen tüccarlar bölge girişimcisinin ticaret ve gemicilik deneyimlerinden yararlanarak mallarını İstanbul ve Rumeli gibi daha uzak bölgelere pazarlayabilmişlerdir. Büyük bir çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bölge tüccarları ticarî faaliyetlerini gerçekleştirenlerken poliçe gibi finansal sistemleri de kullanarak İstanbul, Rumeli, Anapa ve Tuna yalılarında ortaklık kurup ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bölge tüccarları Osmanlı devrinde yoğun şekilde İstanbul başta olmak üzere Rumeli ve Tuna kıyılarını kullanmışlardır. Tüccarın İstanbul ve Rumeli taraflarına yönelmelerinin arkasında Karadeniz, Balkanlar ve Anadolu'nun önemli üretim merkezlerinin Osmanlı Devleti'nin iâşe politikası çerçevesinde (XVI. yüzyılın ortalarından beri) İstanbul'a yönlendirilmiş olması önemli bir etkidir. Balkanların, sanayileşmekte olan Avrupa'nın hammadde talep ettiği bir Osmanlı coğrafyası olması Karadeniz müteşebbisini Balkanlara çekmiştir. Bu bağlamda Güney Karadeniz yerleşimlerinden ihraç olunan bakır ile fındığın en büyük alıcıları Rumeli şehir ve kasabaları iken, Trabzon ise Rumeli tütünü ve hırdavatının Anadolu'da dağıtımına girdiği en önemli yerleşimlerden biri idi¹.

¹ Necmettin Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, C: I, Ankara 2016, s. 281-286 ve C: II, s. 11-25.

Trabzon, Anadolu'da tütün ekimi ve ticaretinin yapıldığı en eski yerleşimlerden biridir. Tütün ekimi Trabzon'da 1690'lı yıllarda veya 1700'lü yılların başlarında genişlemeye başlamıştır. 1740'larda Trabzon'da Rumeli menşeli tütün etkin bir ticaret alanı oluşturmakla ve piyasayı elinde tutmakla beraber, Anadolu menşeli tütün üzerinden gerçekleşen ticaret 1770'li yıllardan itibaren Rumeli menşeli tütün ticaretinin yerini/piyasasını almaya başlamıştır. Bu tarihten sonra tütün üretimi sadece Trabzon'da değil, bölge genelinde de yaygın bir tarımsal faaliyete konu olmuş ve bu kültür Cumhuriyet Türkiye'sine, hatta 2000'li yılların başlarına kadar devam etmiştir. Bu yönü ile çalışmamız, geçmiş 300 yılı aşmakla beraber, taşıdığı öneme denk sayılabilecek bir literatüre sahip olmayan "Anadolu'daki tütün kültürünün ahvaline" katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışma, aslı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan ve Bab-ı Defteri (Maliye Dairesi) Maden Mukataası Kalemine bağlı Duhan Dönümü Defterleri (BOA. D. MMK. DHN. d) arasında yer alan 23361 numaralı deftere dayanmaktadır. Defter 16 sahife olup hicri 1242-1243, miladi 1826-1827 tarihli kayıtları muhtevirdir. Çalışma, ilgili defter üzerinden Trabzon'da tütün alım satımı ile uğraşan tüccarların faaliyetlerini ve kimliklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

1. Anadolu'da Tütün Üretimi ve Ticaretine Dair

Amerika menşeli bir bitki olan tütünün Osmanlı egemenliğindeki coğrafyaya gelişi 1570-90 yılları arasına tarihlenmektedir. Tütünün İstanbul'a 1598'de İngilizler tarafından getirildiğine dair bilgiler bulunmaktadır². Tütün, mısır, domates ve patates gibi Amerika kıtasına ait ürünlerin geç bir tarihte; XVII. yüzyılda Anadolu ve çevresinde ekilmeye başlandığı bilinmektedir³. Tüketimi kısa sürede yaygınlaşan tütün, keyif verici özelliği nedeniyle, dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de ilkin tepkiyle karşılanmış bir üründür⁴. Nitekim Osmanlı yönetimi daha I. Ahmed'in saltanatında, 1609'da üretimini, tüketimini ve ticaretini yasaklayan bir karar almıştır. Macaristan sınırında savaşan yeniçeriler, zamanla Anadolu'da tütün kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulunmuşlardı. Bu bağlamda 1640'larda yeniçerilerin ve süvarilerin tütün içmeyi alışkanlık haline getirmeleri Osmanlı idarecilerini tedbir almaya sevk etmişti. Ancak, IV. Murad'ın 1633 tarihli yasağı örneğinde, yasaklamalar

² Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 28.

³ Mübahat Kütükoğlu, "Tütün Zer'iyye Resmi ve Dış Tesirlerle Kaldırılması", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt II, Ankara 1981, s. 1429-1434; Faruk Tabak, "Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeğin Kontrolü", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 148-149.

⁴ Mehmet Akpınar, "Akçaabat'ta Tütün Üretimi ve Reji İdaresinin Tütün Üreticilerine Yönelik Uygulamaları", *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu* (Bildiriler Kitabı), Akçaabat Belediyesi, İstanbul 2014, s. 227-247.

tütün içilmesini bir türlü engellememiştir⁵.

Osmanlı topraklarında tütün ekiminin ilk defa ne zaman yapıldığının tespiti mümkün olmamakla birlikte, eldeki bulgular 1604-1606 yılları arasında işaret etmektedir. İlk ekim sahalarının Rumeli’de Edirne-Sofya dolayları ile Anadolu’da Bursa, Aydın ve Saruhan; daha doğuda ise Şam olduğu bilinmektedir⁶. Yasaklamanın 1649’da kalkması ile birlikte⁷ tütün ekimi yaygınlaşmaya başlamıştır. Tütünün Amerika kıtasından yoğun şekilde ihraç edilmesi karşısında Avrupa pazarlarının doymaya başlamasıyla beraber, 1639’da tütün fiyatlarının düşmesi üzerine Amerikan çiftlik sahipleri şeker, pamuk ve çivit tarımına yönelmişlerdir⁸. Bu gelişme ile Osmanlı’daki tütün yasağının uygulandığı tarihlerin koşut gitmesi, ikisi arasında bir sebep-sonuç ilişkisinin varlığını göstermektedir. Anlaşılan tütün ticaretinin dünya ölçeğinde genişlemesi Osmanlı’da da tütün kullanımının yaygınlaşmasıyla neticelenmiş, aynı dönemde, yani 1640’larda Osmanlı Devleti’nin de tütünün ekimine ve kullanımına yasak getirme girişimleri vuku bulmuştur.

Tütün ekiminin ve tüketiminin yaygınlaşması, devletin bu ürün üzerine özel vergiler koymasına giden yolu açmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti’nde tütün gelirleri üzerine ilk defa 1687 (veya 1688⁹) yılında vergi konulduğu bilinmektedir. Ayrıca tütün ekiminden alına gelmekte olan öşür vergisinin dışında, 1691’de tütün üretimi üzerine yeni vergiler koymak amacıyla tütün ekilen alanların genel bir tespiti yapılarak kayıtlar tutulmuştu. Arşiv kayıtlarına dayalı bu tespitlere göre, 1691’de Osmanlı coğrafyasında tütünün %66’sı Rumeli, %17’si Anadolu ve %17’si de Anadolu’nun güneyinde (Musul, Kerkük, Halep, Şam) ekilmekteydi. İlerleyen dönemlerde tütün ekimi daha da yaygınlaşmış; Osmanlı’ya ait Asya topraklarının payı %48’e çıkmıştı. İlgili kayıtlara göre 1691-1703 yılları arasında Anadolu’da tütün ekilen sahalar arasında Canik, Trabzon ve Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar) da yer almaktaydı¹⁰. Dolayısıyla Karadeniz’de tütün ziraatının 1690’lara doğru yaygınlaştığı söylenebilir.

⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 238. Tütün ve kahve içmenin yasaklanmasının arkasında, Kadızadeliiler ile Sivasiler arasında 1620’lerde şiddetlenen rekabetin önemli bir payı bulunmaktadır. Bkz. Madeline C. Zilfi, “Kadızaadeliiler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul’unda Dinde İhya Hareketleri”, Çev. M. H. Lekesiz, *Türkiye Günlüğü*, S: 58 (1999), s. 65-79.

⁶ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 28-30.

⁷ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 54.

⁸ Theodore L. Sylvester, *Slavery Throughout History, Reference Library, Almanac* (1999). pdf, p. 88.

⁹ “1649-1688 yılları arasında resmî olarak tütüne herhangi bir vergilendirmenin söz konusu olmaması, diğer maddelere göre daha kârlı olduğu için, sadece tütün ticaretiyle uğraşan tüccar grubunun yaygınlaşmasına sebep oldu. 1688 yılına gelindiğinde ise, II. Viyana kuşatmasından sonra devam eden savaş ve devletin içine girdiği malî bunalım, merkezi otoriteyi bu konuda bir dizi tedbirler almaya yöneltirken, bunlar arasında tütünü vergilendirme düşüncesinin ortaya çıkması ve kısa zamanda uygulamaya konması, 1649-1688 yılları arasında tütün ticaretindeki gelişmenin, merkezi idarenin dikkatini çekecek veya göz ardı edemeyeceği bir boyuta ulaştığını göstermesi açısından önemlidir”. Bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 33-35.

Devlet, tütünün vergilendirmesini 1759 yılına kadar “malikâne sistemiyle” idare etmekle beraber, tütünden elde edilen gelirlerin artmakta olduğu görüldüğünden bu tarihten sonra tütün mukataaları devlet tarafından; devletin görevlendirdiği memurlarca idare edilmeye başlanmıştır¹¹. 1777 yılında piyasada satışa sunulan İstanbul tütün gümrüğü hisselerinin (sehim) yoğun ilgi görmesi üzerine ülkedeki diğer tütün gümrükleri birleştirilerek tek elden yönetilmesi yoluna gidilmişti. Böylece tütün üretimi üzerinde “devlet tekeli” oluşturulmuş ve bu gelenek 2000’li yılların başlarına kadar devam etmiştir¹².

İmparatorluk genelinde tütün ticaretinin büyük oranda Müslümanların elinde bulunduğu bir ekonomik yapıda, mesela 1700’lerde Makedonya tütünü Selanik’ten, Batı Trakya tütünü Yenice-i Karasu’dan, Bulgaristan ve Bosna tütünü Belgrad’dan, İran, Halep ve Şam tütünü ise Lazkiye’den ülke dışına ihraç edilmekteydi. Mısır’ın yanı sıra Rusya, Avusturya ve Fransa gibi ülkelere önemli miktarlarda tütün satılmaktaydı. Bununla birlikte, 1800’lerde Fransa ve Almanya gibi bazı Avrupa ülkelerinin tütün ekimini teşvik etmelerinin yanı sıra Amerikan tütününün piyasasını genişletmesi Osmanlı tütün ihracatını olumsuz etkilemiştir¹³.

Osmanlı Balkanı 1700’lerde ülkenin en önemli tütün üretimi ve ticaretinin yapıldığı coğrafyaydı. Selanik, Yenice-i Karasu ve Belgrad gümrükleri bölge tütününün Anadolu ve Avrupa’ya aktarıldığı önemli merkezlerdi. Balkanlar’dan Karadeniz’e de tütün gönderilmekteydi. Karadeniz’e gelen tütün, 1770’li yıllara kadar genelde İstanbul, Burgaz ve Varna limanları yoluyla gelen Rumeli tütünüydü.

Rumeli tütününün, Karadeniz’in bu doğu kısmında sürüm yapması Rumeli’den gelen tütünlerin kalitesiyle veya Anadolu’da bu yıllarda tütün üretiminin yaygın olmamasıyla ilgilidir. Gerçi, bu dönemde bazı tüccarların terekelerinde Anadolu menşeli tütün bulunmaktaydı. Meselâ, 1796 yılında Trabzon’a ticaret amacıyla gelen Erzurumlu tacir Keşişoğlu Mıgırđıç’ın eşyası arasında 4 batman (yaklaşık 32 kilo) tütün yer almaktaydı. Bu tütünün “yerli duhan” adı ile kayda alınması önemli bir ayrıntıdır¹⁴. Benzer şekilde, 1798 yılında Trabzon’a gelen Kayserili tacir Seyit Mustafa Alemdar’ın yanında da yaklaşık 112 kilo “yerli duhan” bulunmaktaydı¹⁵. Erzurum ve Kayserili tüccarlar bu tütünü muhtemelen Muş, Bitlis veya daha aşağılardaki Halep ve çevresinden temin etmişlerdi. Ancak, adı geçen her iki tüccarın bu “yerli tütünü” Trabzon’da ticarete konu etmeleri 1700’lerin sonlarına rast gelmektedir. Oysa Rumeli

¹¹ Meselâ, İstanbul tütün gümrüğünün hâsılatının gittikçe arttığı devlet tarafından anlaşıldığından, 1758-59 yılında gümrüğü işleten malikâncilerin paraları devletçe geri ödenmiş ve gümrük bu tarihten sonra devlet tarafından işletilmeye başlanmıştır. Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayınları, İstanbul 1986, s. 81.

¹² Mehmet Temel, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Tütün Politikası ve Artan Tütün Kaçakçılığı”, *Toplumsal Tarih*, S: 88, (Nisan 2001), s. 4-11. Osmanlı’da tütün üretiminin vergilendirilmesi için ayrıca bkz. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 79-83.

¹³ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 15-34, 74.

¹⁴ *TŞS, 1946/16b.*

¹⁵ *TŞS, 1947/28b.*

tüccarlarının Trabzon ve çevresine tütün satışına başlamaları 1745 yılındadır ve 1745-1770 yılları arasında Trabzon piyasasında Rumeli tütünü hâkimdir. Dolayısıyla Anadolu’da, Anadolu mahsulü tütün ticaretinin, Rumeli tütününün etkisinden dolayı, bu yüzyılın sonlarına dek pek yaygınlaşmadığı kanısına varmak mümkündür.

Rumeli tütününün Anadolu’da yoğun bir şekilde alıcı bulması, Anadolu’da 1700’lü yıllarda tütün yetiştirilmediği anlamına gelmemelidir. Ayrıca, deneme anlamındaki ekimlerin ise çok daha evvel gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim Trabzon’un Faroz Mahallesi’nde ikamet etmekte olan Turak adındaki kişi, 1635 gibi erken bir tarihte bahçesine tütün ekmişti. Bu ekim “kaçak” kapsamında gerçekleşmişti¹⁶. Bunun yanında Trabzon Kadı Defterleri’nde 1705 gibi erken bir tarihte Canik, Trabzon ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarında tütün zer’ olunduğuna (ekildiğine) dair bilgi mevcuttur. Hatta aynı yılda Canik, Trabzon ve Karahisar-ı Şarkî’de ekilen tütünün tüccar tarafından Rumeli taraflarına kaçak olarak götürülmesi şikâyet konusu olmuştu¹⁷. Bu şikâyet aynı zamanda iki yönlü bir ticaretin işareti olarak da görülebilir. Başka bir kayıt ise Erzurum ve Tokat taraflarında 1704 yılında tütün ekildiğini göstermektedir¹⁸. Bu verilerden hare-

¹⁶ TŞS, 1828/130-4, evâil-i Safer 1045/17-26 Temmuz 1635’den naklen Turan Açık, “Fetihten 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Şehri’nin Mahalleleri”, *History Studies*, Sayı 5 (2017), s. 25-56.

¹⁷ TŞS, 1866/77b.

¹⁸ Anadolu’da ekilen tütünden sadece satılması halinde değil, tarlalarda ekilmesi halinde de vergi alınmaktaydı. 1700’lerin başlarında Canik, Trabzon ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarında ekilen tütünün fidanları tarlalarında iken dönümleri hesaplanmaktaydı. Ekilen alanların her bir dönümünden iki buçuk kuruş kalemiyye, tahsildârlar ve sair için onar para ve kadı için ise ikişer para olmak üzere her bir dönümden toplam iki buçuk kuruş ile on ikişer para vergi tahsil edilmekteydi. Tütün gümrüğü “resm-i hâdis” yani eskiden olmayıp sonradan uygulamaya giren bir vergi türü olduğundan, bu vergiye voyvoda, vezir, subaşı ve mütesellim gibi ehl-i örf tayfasından devlet görevlilerinin müdahalelerinin önlenmesine dikkat edilmekteydi. Tarlalarda ekilen tütünden gümrük alınmamakta olup, eğer tütün ekenler mahsullerini piyasaya arz ederler ise bu gibiler de tüccardan kabul edilerek vergilendirilmekteydi, “kendi yurdlarından kaldırap satmak için âhar bilâd ve kazâya götürülür ise ol makûleler dahî tüccârdan olmuş olmağla...”. XVIII. yüzyılda üretimi, kullanımı ve ticareti giderek yaygınlaşan tütün üzerinde tüccarlar gibi gümrük eminleri de kanuna aykırı hareketlerde bulunmaktaydılar. Canik, Trabzon ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarında ihraç veya ithal edilen tütünden alınan vergiler bir mukataa halinde teşkilatlandırılıp mültezimlere verilerek işletilmekteydi. 1704 yılında Canik, Trabzon ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarında ekilen, ihraç ve ithal olunan tütünden alınan tütün gümrüğü dönüm vergisine malikâne olarak mutasarrıf olan Ahmet ve Mustafa’nın, Trabzon ve Sinop gümrükçüleri ile Tokat ve Erzurum tütün gümrükçülerinin taarruzları karşısında Divan’a arzuhal sunmak mecburiyetinde kalmıştı. İlgili arzuhalde, Tokat tütün gümrükçüsü olan Hüseyin, “Canik sancağı benim eyaletim içerisindedir”, Erzurum tütün gümrükçüsü dahi, “Karahisar-ı Şarkî Erzurum gümrüğündendir” demekte, Trabzon ve Sinop iskele gümrükçüleri ise tüccarların getirdikleri tütünlerden “toprak bastı” adı altında kanuna aykırı vergi almaktaydılar. Tütün gümrüğünü işletenlerin şikâyetleri yukarıda anlatılanlarla sınırlı değildir. Trabzon ve Sinop iskelelerine tütün getiren tüccarlar ellerindeki eski tezkirelere göre gümrük işlemleri yaptırmakta ve bazı tüccarlar ise bir tezkire ile birkaç defa tütün götürmekteydi. Ayrıca, tüccarlardan bazılarının ellerinde bulunan tezkirelerde kayıtlı olan mal ismi ve ağırlıklarının taşıdıkları yüklerle uygun düşmediği, yani sahte tezkire bulduklarını ve bu sahte tezkirelerle gümrük vergilerini edâ

ketle, Anadolu'da daha 1700'lü yılların başlarından itibaren tütün ziraatının ve ticaretinin yapıldığı, ancak piyasaya hâkim olan Rumeli tütününün, muhtemelen kalitesinden dolayı Anadolu'da üretilen tütünün ticarî piyasasını daralttığı sonucuna varabiliriz¹⁹. Zira Anadolu'da ekilen veya Anadolu'da satışı yapılan tütün çeşitleri üzerinden ne kadar gümrük vergisi alınacağı ile ilgili arşiv kayıtlarına bakıldığında tütün isimlerinin Kırcaali, Yenice, Karlova ve Vardar Yenicesi gibi Rumeli'de tütün ekilen saha isimleriyle anılması, Rumeli tütününün Anadolu'daki şöhretini anlamak için kâfi bir göstergedir²⁰. Bundan dolayıdır ki Rumeli taraflarından, bilhassa Doğu Rumeli ve Batı Trakya topraklarından gelen tüccarlar Trabzon ve çevresindeki tütün ticaretini ellerinde tutmaktaydılar. Nitekim 1767 yılına ait bir belgeden, Selanik bölgesinde yetişen tütünün gemilerle Samsun gümrüğüne nakledilerek buradan Sivas ve Tokat pazarlarına yollanmasına devam edildiği anlaşılmaktadır²¹. Ancak 1770'lerden sonra Rumeli'nin tütün tüccarlarının yüzyılın sonuna kadar Trabzon piyasasında bir daha görünmemeleri söz konusudur. Bu köklü değişim, Samsun ve Trabzon da dâhil olmak üzere Anadolu'da ekilen tütünün üretim hacmi ve kalite açısından artık Rumeli tütünü ile rekabet edebilecek seviyeye gelmiş bulunmasının sonucu olmalıdır.

Kârlı bir geçim kaynağı olması nedeniyle çiftçilerin tütün üretme talepleri neticesinde devlet yeni üretim alanları belirlemiştir. Bu kapsamda Samsun

ettirdikleri dile getirilmekteydi. 1731 yılında Canik, Trabzon ve Karahisar-ı Şarkî gümrük-i duhan (tütün gümrüğü) mukataası mültezimi ve aynı zamanda malikânesi olan Mehmet Dîvân'a arzuhal sunmuştu. Mehmet, ellerinde gümrük ödendiğine dair tezkiresi olmayanlardan tütün gümrüklerinin kendileri taraflarından tahsil edilmesini gerektirdiği halde, Trabzon gümrük emirlerinin bu gibi tütün tüccarlarının gümrük vergilerini tahsil ederek mukataasına zarar verdiklerinden şikâyet etmekteydi. Şikâyet üzerine İstanbul'dan Trabzon kadısı ile şehrin diğer ileri gelenlerine bir emir gönderilmişti. Emirde, "gerek yeniçeri ve gerek sair askerî ve bazargân tayfasının Rumeli taraflarından gümrük vermeden bilâ-tezkire ettirdikleri ve mürur u ubur ettirdikleri Yenicesi (Yenice-i Karasu) (ve) Vardar Yenicesi (Yenice-i Vardar) tabir olunur tütünün okkasından beşer kuruş, Kırcaalının okkasından kırkar ve Kaba tütünün okkasından yirmişer sağ akçe gümrük vergilerinin tahsil edilmesi ve bir ferdin dahi müdahale ettirilmemesi, o gibi tüccarlardan alınması gereken gümrük vergilerinin Trabzon gümrük emirleri taraflarından değil de elinde bulunan berat gereğince tütün mukataası malikânesi Mehmet tarafından tahsil edilmesi gerektiği belirtilerek Trabzon gümrükçülerinin müdahalelerinin men ve def edilmesi" istenmekteydi. Ancak, ilerleyen yıllarda Trabzon gümrükçülerinin tütün gelirlerine olan müdahaleleri devam ettiği gibi, Trabzon'daki yeniçeri zabıtları de kanuna aykırı olarak "ağalık" adı altında üç para rusûm-ı amediyye (ithal vergisi) almaya devam etmişlerdir. Ayrıntısı için bkz. Aygün, *a.g.e.*, C: 1, s. 417.

¹⁹ Nitekim "Asya topraklarında tütün ekilen kazalar, 1691-1703 yılları arasında 3,3 kat artış göstermiştir. 1703-1750 arasında ise, 0,3 katlık bir genişleme söz konusu olmuştur. 1750-1800 arasında artış hızı oranı 3,4 kat iken, 1800-1850 yılları arasında bu artış hızı oranı 1,5 kat olmuştur" tespiti (bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 36.) Anadolu'da tütün ekiminin/üretimimin "genişleme sürecini" tamamlamamış olsa da, artık "oldukça yaygınlaştığına", tüketim talebi açısından Rumeli tütününe ihtiyaç kalmadığına yorumlanabilir.

²⁰ Aygün, *a.g.e.*, C: 1, s. 207.

²¹ Mehmet Yavuz Erler-Kerim Edinsel, "Samsun'da Tütün Üretimi 1788-1919", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 18, Yaz 2011, s. 231.

yöresinde 1788 yılında tütün üretimi için arazi tespit ve tasnif çalışmalarına başlanmıştır. Bu gibi gelişmeler neticesinde Rumeli tütününün Karadeniz'deki piyasasının iyice daralmış olduğuna hükmetmek mümkündür. Zaman içinde Samsun'da tütün üretiminin daha da yaygınlaşmasına bağlı olarak 1835 yılında Samsun ve Bafra'dan elde edilen tütünün doğrudan İstanbul pazarına veya yurt dışına gönderildiği görülmektedir²². Bu münasebetle 1840 yazında Güney Karadeniz kıyılarını dolaşan Alman Fallmerayer'in gözlemlerine bakmak gerekmektedir. Ona göre, "Bu güzel memleket (Canik) kendiri, keteni, mısırı, tütünü ve ipeği bol miktarda ve en mükemmel şekilde yetiştiriyor.", "Sadece, çoğu Trabzon yöresinde, ama büyük miktarlarda alçak yerlerde ve özellikle de Bafra ovasında yetişen tütün bitkisinin tekeli, kâhyasının belirttiğine göre paşaya her yıl dört buçuk milyon kuruş kazanç sağlıyor"²³.

1800'lerin ilk yarısında Karadeniz bölgesinde tütün üretimi yoğunlaştığından, Samsun ve Trabzon önemli ihraç limanları hâline gelmişti. Tütün üretimi ise bilhassa Bafra'da ve Akçaabat'ta ana tarımsal faaliyete dönüşmüştü. Hatta zamanla bölgedeki tütün üreticileri öyle tecrübeli hâle gelmişlerdi ki, mübadele ile Yunanistan'ın kuzeyine, Drama'ya yerleştirilen Samsunlu Rum göçmenler tarıma pek de müsait olmayan kıraç ve dağlık alanlarda tütün fişkırtmak suretiyle şaşırtıcı bir başarıya imza atarak hayrete sebep olmuşlardı²⁴.

2.1826-1827 Tarihli Tütün Gümrüğü Defterinin Değerlendirilmesi

Çalışmamıza konu olan gümrük defterini değerlendirmeden önce, ilgili defterin kayda alınma nedeninin, devletin içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi şartlar ile bağlantılı olduğunu belirtmek gerekir. Devlet 1800'lü yılların başlarında, bir ölçüde günümüzdeki Kamu İktisadi Teşekküllerine karşılık gelen "mukataaların" vergilendirmesini ıslaha çalışmakta²⁵, bu çerçevede öncelikle mukataaların "emanet" ile idare edilmesi yönteminin²⁶ tasfiyesini düşünmekteydi. Zira emaneten idare edilen mukataaların gelirleri düşüşe geçmişti. Bunun yanı sıra Rusya ile devam etmekte olan savaş hazinenin nakit paraya olan ihtiyacını artırmıştı. 1806'dan beri sürmekte olan savaş 1813 Bükreş Antlaşması'yla sonuçlanınca harekete geçilmiş, 9 Şubat 1813 tarihinde yayımlanan ferman ile tütün mukataalarının vali ve mutasarrıflara maktu olarak sarraf kefaletiyle iltizam (ihale) edilmesi kararlaştırılmıştı. Mukataalara olan talebi yükseltmek için de vergi tarifelerindeki oranları arttırmak yoluna gidilmişti. Bu gümrük tarifesi yaklaşık 14 yıl uygulamada kalmıştı. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından kurulan yeni ordu maaş, işe ve donanımıyla birlikte

²² Erler-Edinsel, *a.g.m.*, s. 230-247.

²³ Jacob P. Fallmerayer, *Doğu'dan Fragmanlar*, Çev. H. Salihoglu, İmge Yayınları, Ankara 2002, s. 180-195.

²⁴ Bruce Clark, *İki Kere Yabancı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 90.

²⁵ Ayrıntısı için bkz. Yavuz Cezar, "Osmanlı Vergi Sistemindeki Darboğazlar ve Sistemi Yenileştirme Yönünde Ortaya Çıkan İlk Gelişmeler Üzerine", *İktisat*, S: 394, 1999, s. 47-51.

²⁶ Sistemin genel bir değerlendirmesi için bkz. Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, İstanbul 2005, s. 291-297.

yıllık yaklaşık 17 milyon liraya ihtiyaç göstermekteydi. Bu amaçla Hazine-i Âmire içinde ayrı bir kalem oluşturularak, bazı mukataa gelirleri buraya bağlanmıştı. Daha önce Darphane-i Âmire tarafından idare edilmekte olan tütün gümrüğü mukataası gelirleri de Mansure Ordusu'nun finansmanı için tahsis edilmişti. Defterdarın raporuna göre, iltizamla idare edilmekte olan tütün gümrük vergilerine yapılacak yüzde yüzlük bir zammın sağlayacağı ek gelir, Mansure Ordusu harcamalarına tahsis edilebilirdi. Bu doğrultuda 5 Kasım 1826'da yeni bir tarife uygulamaya sokularak, muhtelif tütün türleri üzerinden alınan vergi oranları yüzde yüz artırılmıştır. Bu tarife, yenisinin yürürlüğe gireceği 1835 yılına kadar uygulanmıştır²⁷.

Dolayısıyla incelememize kaynaklık eden 23361 numaralı tütün gümrüğü defteri 5 Kasım 1826 tarihli yeni gümrük tarifesinin bir neticesidir. Defter, 16 sahife olup hicri 1242-1243, miladi 1826-27 yıllarına dair kayıtları içermektedir. Defter, tütünün her bir kıyyesine (1.28 kg) 8 Kasım 1826'dan itibaren 8 para zam yapılarak ülke genelindeki tütün gümrüğü mukataalarından Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun²⁸ masraflarına tahsis kılınan zamların tahsil edilmesiyle alâkalı padişah emri üzerine hazırlanmıştır. Buradaki işlem, yeni tütün gümrüğü tarifesine göre vergilere yapılan zam miktarıyla ortaya çıkan fazlanın Asakir-i Mansure Ordusu'na aktarılmasına dayanmaktadır. Yine metinde geçen, “zamm-ı misl gümrüklerinin tahsili” veya “zamm-ı misl-i duhan gümrüğü hasılatı” ifadeleri ülkedeki tütün gümrüklerinin tümüne misliyle yani yüzde yüz zam yapıldığına işaret etmektedir. Böylelikle alınıp satılan tütünün her bir kilosuna 8 para daha zam yapılmış oluyordu.

Bahsi geçen zamm-ı misl gümrüklerinin tahsili padişah emri ile, “ba-irade-i seniyye” Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından İstanbul Tütün Gümrüğü Emmini Mehmed Hidayet Ağa'ya ihale edilmiş, O ise Trabzon'daki tütün alım satımından tahsil edilecek olan zam miktarının tahsil işini emanet usulü ile Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Canik Muhassılı Vekili Seyyid (Mir) Osman Bey'e²⁹ ihale

²⁷ Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, s. 190-194.

²⁸ Bilindiği gibi bu ordu, Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da lağvedilmesi akabinde ortaya çıkan asker ihtiyacını tamamlamak amacıyla 1826'da kurulmuştur. Ordunun masraflarını karşılamak amacıyla Mansure Hazinesi adında bir hazine tertip edilmiş ve bu hazineye yeni gelir kaynakları oluşturulmuştu. Böylece devlet hazinesine yük olmamak amaçlanmıştı. Bkz. Abdülkadir Özcan, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *DİA*, C: 3, 1991, s. 457-458. Mansure Hazinesi, “Mukataat Hazinesi” adının 1834'te Mansure Hazinesi adına çevrilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bkz. Cengiz Orhonlu, “Hazine”, *DİA*, C: 17, 1998, s. 130-133. Yeni orduya asker temin etme sürecinin taşradaki yansımaları için bkz. Evren Gökçe, “Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusuna Asker Alımı (Hamid Sancağı ve Isparta Örneği)”, *Social Sciences Research Journal*, I: 4 (December 2017), pp. 191-213.

²⁹ Hazinedârzadelerdendir. Hazinedârzade Süleyman Paşa (Trabzon valiliği de yapmış olan Canikli Süleyman Paşa'nın damadı ve hazinedâridir. 1794'te ilk olmak üzere, 1808-1818 arasında Canik Sancağı muhassıdır. Bunun yanında aynı zamanda 1812'den sonra Trabzon valisidir. 1818'de vefat etmiştir), yukarıda bahsi geçen Hazinedârzade Osman Paşa (Süleyman Paşa'nın oğludur. Kapıcıbaşı unvanı ile Canik muhassılı ve muhassıl vekili oldu. Mesela 1821'de muhassıl vekili görevindedir. 1827/28'de vezir rütbesi ile önce Sivas, bir

etmişti. Bu doğrultuda Osman Bey de yerine, “gümrükçü” unvanı ile Veyis Ağa’yı görevlendirmişti. Veyis Ağa Polathane³⁰, Akçaabat ve Trabzon taraflarına giderek on bir ay boyunca vergilendirme yapmıştır. Sözü edilen vergilendirme veya tahsilat işlemlerinin kayıtlarının bulunduğu defterin düzenlenme tarihi 15 Cemaziyelevvel 1242’dir. Bu tarih miladî 15 Aralık 1826’ya tekabül etmekle birlikte, defter büyük oranda 1827 yılına ait kayıtları içermektedir. Bir başka deyişle defter, Aralık 1826-Kasım 1827 dönemine ait on bir aylık işlemleri göstermektedir. Yine defterdeki kayıtlara göre bu tarihte Canik, Pulathane ve Trabzon tütün gümrükleri Bafra Tütün Gümrüğü’ne bağlı idi³¹. Bu son bilgi, Bafra’nın tütün üretiminde bölgede merkezi konumda olduğuna işaret eder.

Bahsi geçen on bir aylık süreçte (Aralık 1826-Kasım 1827) Trabzon’da 217.013 kıyye (278.210,6 kilo) tütün vergilendirilmişti. Bu vergilendirme gerek kapanlar vasıtasıyla alınıp satılan gerekse depolarda mevcut olan tütünün tespit edilerek vergilendirmesi şeklinde gerçekleşmişti. Mevcut 217.013 kıyye tütünün her bir kıyyesine 8 para, “hurda”³² tabir edilen tütünün her bir kıyyesine ise 5 para daha vergi eklenerek toplam 1.736.104 para (1 para = 40 kuruş üzerinden³³); yaklaşık 43.402,6 kuruş gelir elde edilmişti. Bu hesaplama defterin son sayfasındaki icmalde aşağıdaki gibi verilmiştir:

Denk	Kıyye (Kilo)	Kuruş – Para
7969	217.013 Kıyye ³⁴ (278.210,6 Kilo)	42.751 – 18 ³⁵

Tahsil edilen 42.751 kuruşun 8435 kuruşu çeşitli masraflara harcanmış, geriye 34.316 kuruş 18 para kalmıştır. Gümrüğün masrafları -ki bu masraflar aynı zamanda bir gümrük teşkilâtının hangi unsurlardan teşekkül etmekte

hafta sonra da Trabzon valisi oldu. 14 sene Trabzon valiliği görevinde bulundu. 1841’de Trabzon’da vefat etti), Hazinesdârzade Abdullah Paşa ve Hazinesdârzade Ahmed Paşa bu aileye mensup seyfiye sınıfına dâhil ileri gelenlerdir. Bkz. Rıza Karagöz, *Hazinesdârzade Süleyman Paşa*, Etüt Yayınları, Samsun 2009; Muhammet Okudan, “Sosyal Statülerine Göre Samsun Canik Sancağında Vakıf Kurucuları”, *Birey ve Toplum*, S: 6, 2013, s. 173-191.

³⁰ Osmanlı devrinde idari/yönetmel bakış bağlamında Polathane veya Pulathane ifadesi günümüzdeki Akçaabat ilçe merkezi ile hemen hemen ilçeyle bağlı köyleri (Düzköy ilçesi ve tâbi köyler de dahil olmak üzere) gösterir iken, Akçaabat ifadesi doğu tarafından Trabzon şehir merkezinin arkasında kalan Divranos ve çevre sahadan başlayarak batı tarafındaki Görele’ye, güneyden ise Tonya ve Şalpazarı ilçeleri ve onlara tâbi köyleri de kapsayan çok daha geniş bir sahaya karşılık gelmekteydi. Örnekler için bk. Necmettin Aygün, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’da Sosyal ve İktisadi Yapı”, *Karadeniz Araştırmaları*, S: 17 2008, s. 75-111.

³¹ BOA. D. MMK. DHN. d, 23361, s. 13.

³² Bu minvalde Akçaabat’ta üretilen ve kurutulmuş satışa hazır hale getirilen tütünün en kalitesiz olanına halk arasında “hışır” denmektedir.

³³ 1 kuruş genelde 40 para ve 120 akçe üzerinden işlem görmekteydi. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 178.

³⁴ 1 kıyye/vukıyye/okka 1,282 kg’a karşılık gelmektedir. Bkz. Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: 1, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 446.

³⁵ Tabloların sonundaki yekûn tarafımızdan tek tek toplanarak hesaplandığında 42.749 kuruş – 458 para ortaya çıkmaktadır. Kâtiplerce ilgili yekûn 42.751 kuruş 18 para olarak verilmiştir.

olduğunu da ortaya koymaktadır- şu kalemlerden oluşmaktaydı: Pulathane gümrüğü kantarcısına aylık 40 kuruş, kâtibine aylık 50 kuruş, iki didebana (gözcüye) aylık 60 kuruş, Fol'da (Vakfikebir ve çevre muhitte) han bekçisi olan kişiye aylık 30 kuruş, Akçaabat'taki bekçiye aylık 30 kuruş, Trabzon gümrüğü kantarcısına aylık 40 kuruş, Trabzon gümrüğündeki kâtibe aylık 50 kuruş, üç didebana aylık toplam 90 kuruş, Gümüşhane yolunda³⁶ mühürücü görevinde bulunan bir kişiye aylık 30 kuruş ve Trabzon'daki tütün gümrüklerine gümrükçü unvanıyla tayin olunan Veyis Ağa'ya aylık 200 kuruş. Ancak masrafların tümü bunlarla sınırlı değildir. Zira bahsi geçen vazifelilerin emrindeki hademelerin ücretlerinden bunların mutfak masraflarına, gümrüğün yazışmaları için lüzumlu olan kâğıt, mürekkep ve mum giderine kadar bir dizi daha masraf kalemi mevcuttu³⁷. Bu masrafların 11 aylık (15 Aralık 1826-5 Kasım 1827) tutarı defterin sonuna çıkarılmıştı³⁸. Masrafların, gümrüğün toplam gelirinin neredeyse 1/5'ine karşılık gelmesi söz konusudur. Bu durum, vatandaşın maişet temin etme vasıtaları arasında mukataaların, yani o zamanki Kamu İktisadi Teşekküllerinin önemli bir yer tutmakta olduğunu göstermekte olmasının yanında, sanayileşme öncesi devirlerde devletin vergilerini tahsil ederken, liyakat sahibi memurun tespit ve görevlendirilmesinden, güvenlik şartlarının sağlanmasına varıncaya kadar karmaşık boyutlardaki bir dizi yapıyı inşa etmek ve bu yapıyı ayakta tutmanın mücadelesini vermek mecburiyetinde olduğunu da göstermektedir.

Gümrük defterinde on bir aylık müddet içerisinde tütün alım satımı yapan tüccarlar ile bu tüccarlardan tahsil edilen gümrük vergileri ay be ay olacak şekilde ayrıntısıyla kaydedilmiştir. Kayıt başlıkları genelde iki farklı mahal merkezli olarak düzenlenmiştir. Bunlardan biri ve ilki Pulathane Mahzenleri veya Pulathane Kapanı, diğeri ve sonuncusu Trabzon Mahzenleri veya Trabzon Kapanı başlıkları adı altında verilmiştir. Bu ayrıma göre, Trabzon'da tüccarlar tütün alım satımını bu iki merkez üzerinden gerçekleştirmekteydiler. Zira bahsi geçtiği üzere bu iki merkezde tütün gümrüğü mevcut idi³⁹. Ayrıca tütünün vergilendirilmesi Ruz-ı Kasım'dan, yani 8 Kasım 1826'dan itibaren başlamış olmakla beraber, 8 Kasım 1826'dan önceki süreçte tüccarların üreticiden veya başkalarından satın alıp depolamış oldukları tütün de görevlilerce tespit edilerek kayıt altına alınıp vergilendirilmişti.

Bu kapsamda Akçaabat'ta (Pulathane Mahzenleri'nde mevcut bulunan veya Pulathane Kapanı'nda) alım satımına konu olarak vergilendirilen tütünün

³⁶ Burası, Maçka-Zigana-Torul eski yolunun Zigana Tüneli yakınında kalan ve günümüzde "Bekçiler" diye bilinen mevkidir.

³⁷ BOA. D. MMK. DHN. d, 23361, s. 13.

³⁸ Bkz. Ek 1.

³⁹ BOA. D. MMK. DHN. d, 23361, s. 13. Anadolu'da 1700'lerin sonlarına doğru tütün ziraatı alanlarının yayılması ve tütün üretimindeki artış 1800'lerin başlarında yeni tütün gümrüklerinin oluşturulmasını gerektirmiştir: "...Orta Karadeniz bölgesinde, amediye vergisinin 18. yüzyıl başlarında ihdasıyla fonksiyonunu tamamen bu verginin toplanması yönünde yoğunlaştıran Samsun merkezli Canik bölgesindeki gümrükler tekrar eski fonksiyonuna kavuşturulurken, Doğu Karadeniz'de Trabzon ve Bolathane'de yeni gümrük oluşturuldu" Bkz. Yılmaz, a.g.e., s. 154.

miktarı 189.074,4 kilo idi ve bu miktar gümrük defterinde kayıtlı (Akçaabat ve Trabzon'da mevcut olup vergilendirilen) toplam 278.210,6 kilo tütünün %67,9'una karşılık gelmektedir. Tütünün geri kalanı da (yaklaşık %32'si) Trabzon'daki depolardan, Trabzon'daki tüccar vasıtasıyla piyasaya sunulmuştur.

Defterde gerek Akçaabat gerekse Trabzon'daki depolarda, mahzenlerde mevcut olan ve satış bekleyen tütün baskın şekilde Akçaabat Tütünü idi: "Duhan-ı Agcaabad" veya "Duhan-ı Ahcaabad". Akçaabat'taki depolarda ve dolayısıyla tüccar elinde olan tütün bütünüyle Akçaabat Tütünü iken, Trabzon'daki depolarda mevcut olan tütün de büyük oranda Akçaabat Tütünü adı ile kayda alınmıştır. Bunların yanında daha sınırlı kalmak üzere ve sadece Trabzon'daki tüccarların depolarında 7205,1 kilo (vergilendirilen toplam tütünün %2,5'u kadar) "Samsun Tütünü" adıyla kayıtlı tütün de mevcuttu. Dolayısıyla 1826 sonlarından 1827 sonlarına uzanan on bir aylık dilimde, Trabzon ve Akçaabat'ın tüccar depolarında tespit edilerek veya gümrükten il dışına çıkarken tartılıp vergilendirilen tütünün yaklaşık olarak %97,5'si Akçaabat tütünüydü. Osmanlı arşiv kayıtlarına dayanan bu göstergeler, yani Akçaabat tütününün şöhreti bölgeyi gezen seyyahların gözlemleriyle de sabittir⁴⁰.

Depolarında tütün bulundurarak ticaretini yapan veya günümüzdeki idari ayrıma göre il dışından gelerek tütün alıp götüren tüccarların hususiyetlerine de işaret edelim. Öncelikle belirtmek gerekir ki, tütün tüccarları büyük oranda Osmanlı Müslümanlarından oluşmaktaydı. Sınırlı da olsa gayrimüslim vatandaşların mevcudiyeti de söz konusuydu⁴¹. Ülke dışından gelen bir tüccar ise tespit edilememiştir. Bu doğrultuda "Gürcü Bazargân" (20 denk-400 kıyye-80 kuruş) ve "Ahıskalı Ahmet Ağâ" (34 denk-860 kıyye-172 kuruş)⁴² örneklerinde görüldüğü üzere bir kaç müteşebbisin kaydına rastlanmakla birlikte bunların kimlikleri ve faaliyetleri hakkında defterde sarıh bir bilgi yoktur. Bu tüccarların

⁴⁰ 1817-19 döneminde Karadeniz kıyılarını gezen Bijişkyan'ın seyahatnâmesinde mevkiinin güzelliğinin yanı sıra Akçaabat arazisinde yer alan verimli tarlalar ve bu tarlalarda yetişen tütün ve zeytin önemli bir yer tutmaktaydı. Bk. P. Minas Bijişkyan, *Pontos Tarihi*, (Çev: H. D. Andreasyan), Çiviyazıları Yayınları, İstanbul 1998, s. 82-83. Bölgeyi, 1840 yazında gezen Fallmerayer ise, "...şehir çevresindeki yumuşak eğimli tepeler, semiz gövdeli zeytin ağaçları ve bunlara aynı bollukta incir ağaçları ile üzüm asmalarının arkadaşlığından oluşan ormanla kaplıdır (...) Dört yüz elli köy tarzında dere tepe yayılmış olan evlerden sadece yaklaşık 140 tanesi hristiyanlara ait olduğu söyleniyor. Bunlar öşürle, küçük esnaflıkla, tefecilikle ve özellikle de şarapçılıkla ve zeytinyağı üreterek geçinmeye çalışıyorlar. Yoros burnu, körfezi sert soğuk karayelden koruduğu için buradaki hava yakındaki Trabzon'dan daha ılımandır. Şarap, zeytinyağı, tütün ve mısır öylesine bol ki, insanın asil değil de sadece fiziksel gereksinimleri olsaydı Akçaabat'ta çok mutlu olurdu" demektedir. Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 173.

⁴¹ Semerciler'de Lefter ve Bogos, Suluhan'da Serkis, Çakır Zimmi, Keşişoğlu Ohanis, Abacı Andirya, Acı Maratoğlu, Halaçoğlu Lefter, Beteroğlu Yani, Kongezoğlu Yani, Kâhya Panayot, İngiliz Konstantin, Kormudoğlu Kostantin, Lazoğlu Panayot, Gümüşhaneli Lazari ve Yani, Anoş Bazargân, Giresunlu Gorgor, Apostoloğlu, Muzanalı Andon ve Asper, Fırıncı Agop, Tütüncü Lefter, Fırıncı Ohanis, Çakır Zimmi, Sava Reis, Haravalı Lazoy, Demirciler'den Lefter ve Katiroğlu Panayot bunlardandır.

⁴² BOA. D. MMK. DHN. d, 23361, s. 6.

yerli olma ihtimalleri yüksektir⁴³.

Tablo 1: Trabzon'un Önde Gelen Tütün Tüccarı (1826-1827)

Adı	Denk	Kıyye (Kilo)	%
Kantaracı Hasan	600	15.910 (20.364,8)	7,3
Ömer oğlu Molla Mehmet ve Ömer oğlu Ahmet Ağa	622,5	15.669,5 (20.056,96)	7,2
Duhancıoğulları ⁴⁴	614	15.614,5 (19.986,4)	7,1
<i>Duhancı Molla Hüseyin</i> ⁴⁵	335	8573 (10.973,4)	3,9
<i>Duhancı Molla Abdullah</i>	171	4637,5 (5936)	2,1
<i>Duhancı Molla Hasan</i> ⁴⁶ ve <i>Duhancı Molla Ali</i>	108	2404 (3077)	1,1
Emiroğlu ⁴⁷ Süleyman	289	7997 (10.236,16)	3,6
Kozinoğlu Osman ⁴⁸	324,5	7920,5 (10.138,24)	3,6
Zarzarolu Osman	281	6953 (8899,84)	3,1
Haltoğlu Mehmet ve Haltoğlu Ahmet	216,5	5783,5 (7402,88)	2,6
Hüseyin Efendi	224	5408 (6922,24)	2,4
Derviş oğlu Ömer Ağa ⁴⁹	200	5249 (6718,72)	2,4
Topçu Mehmet Ağa	198	5211 (6670,08)	2,3
Zermo oğlu Alemdar	105	3720 (4761,6)	1,7
Duhancı Lefter (Demirciler'den ⁵⁰ Lefter)	121	3308 (4234,24)	1,5
Çobanoğlu Ali	118	3273 (4189,44)	1,5
	-	-	46,3

⁴³ Nitekim bir kayıтта “İngiliz Konstantin” (35 denk-825 kıyye-165 kuruş) adı ile karşılaşılma ile birlikte, müteakip kayıtlarda bu kişi İngiliz Zimmi (9 denk-300 kıyye-60 kuruş) olarak kaydedilmiştir. Şu halde Konstantin yabancı değil, bir Osmanlı vatandaşıydı. Bkz. BOA. D. MMK. DHN. d 23361, s. 4 ve 8.

⁴⁴ Bu kişilerin aynı sülaleden olmama ihtimali bulunmakla beraber, Duhancıoğullarının torunları günümüzde, “Tütüncü” soyadı ile Akçaabat’a bağlı Karaman ve Demirtaş’ta (Fakalenza) yaşamaya devam etmektedirler. Ayrıca bugün Fakalenza’daki “Mollaemin” adlı mahallenin varlığı, “Duhancı” ve “Molla” lakaplarını taşıyan kimselerin aynı sülaleye mensup olduklarını düşündürmektedir.

⁴⁵ Sadece “Molla Hüseyin” yazımıyla kayda girenler de bu kategoride değerlendirilmiştir.

⁴⁶ 1835’te 60 yaşında olarak Demirtaş (Fakalenza) Köyü nüfusuna kayıtlıdır. Bkz. *Akçaabat Vakfikebir Nüfus Kütüğü (1835-1845)*, Haz. Ali Mesut Birinci-Mustafa Çakıcı-Zehra Topal, İstanbul Vakfikebir Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 2012, s. 355. 1850’de Karaman Köyünde de toprak sahibidir. Bkz. *Akçaabat-Vakfikebir Öşür Defteri-1850*, Haz. Zehra Topal, İstanbul Vakfikebir Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Ankara 2005, s. 153.

⁴⁷ Emiroğulları’ndan Mahmud, Mehmed (Emir Mehmed Ağa) ve Ahmed’in (Emir Ahmed Ağa) faaliyetleri de bu hesaba dahildir. Yaklaşık otuz bir farklı kayıтта sülâle adı geçmekle beraber, bunların yirmi beş kadarı doğrudan Emir Süleyman adınadır.

⁴⁸ Sınırlı sayıdaki faaliyetleriyle Kozinoğlu Hüseyin, Hasan ve Kâmil’in faaliyetleri de bu hesaplama dâhildir.

⁴⁹ Hesaplama Derviş oğlu Hüseyin de dâhildir.

⁵⁰ “Demirciler Çarşısı”na işaret etmektedir. Diğer bir kayıтта ise aynı kişiden bahisle Semerciler’de Lefter” ibaresi geçmektedir. Ayrıca tek bir kayıttan ibaret olan “Halaçoğlu Lefter” kaydı da bu hesaplama dâhil edilmiştir. Bu kayıt ayrıca Demirciler Çarşısı’nın Semerciler muhitinde kaldığını göstermekte olduğundan önemlidir.

On bir aylık süreçte Akçaabat ve Trabzon yerleşimleri üzerinden vergilendirilen tütünün alım satımında onlarca kişi faaliyet göstermekle beraber, Tablo 1’de görüldüğü üzere on kadar kişi veya sülâle tütün ticaretinin neredeyse %46,3’ünü sevk ve idare etmekteydi. Her biri yaklaşık 20 ton kadar tütüne sahip olan Kantarcı Hasan, Ömeroğulları ve Duhancıoğulları’nın yanında Emir-oğulları, Kozinoğulları, Zarzaroglu ve diğer birkaçı önde gelmekteydiler. Onları Helvacı Hacı Mehmet, Sofuoğulları’ndan Molla Mehmet ve Molla İbrahim, Anoş Bazargân, Yalmanoğlu Temel, Kapıcı Hüseyin, Duhancı Tayyip, Çakır Zimmi, Muzanalı Asper, Hazar(cı)oğlu Ali, Kazaroğlu Bağdasar, Turanoğulları’ndan Mustafa ile Hasan, Çolakoğulları’ndan Ahmet, Hasan ve Mustafa, Çalikoğulları’ndan Osman ve Hasan, Suluhan’da faaliyet gösteren Emin, Müezzinoğlu Hasan, Sekbanoğlu Mehmet, Sofu Molla Mehmet ve Sofu Molla İbrahim, Kara Hasan oğlu Mehmet ve Delibaşoğlu Vekim Ağa izlemekteydi.

Günümüzdeki idari ayrıma göre Trabzon’dan il dışına götürülen, yani ihracata konu olan tütün ticaretinde Tirebolulu Ömer Reis, Tirebolulu Emin, Giresunlu Gorgor, Giresunlu Yani, Ayvasilli (Giresun) Ali Reis, Alavili Mehmet, Alavili Ahmet, Eynesilli Ali, Vonalı Mustafa Reis, Tamzaralı (Tamzara/ Şebinkarahisar) Agyab, Tokatlı Kalyoncuoğlu, Konyalı Bekir ve Savarıklı⁵¹ Deveci Osman gibi pek çok müteşebbis faaliyet göstermekle beraber, Rize ve Gümüşhane taraflarından olanlar diğerlerine oranla hem sayıca hem de taşıdıkları mal miktarının çokluğu açısından baskın konumdaydılar.

Tablo 2: Trabzon’dan Tütün Götüren Rize ve Artvinli Müteşebbisler

Adı	Denk	Kıyye (Kilo)	%
Rizeli Hasan Reis ⁵²	195	4380 (5606,4)	2,01
Rizeli Mustafa Reis ⁵³	72	1110	
Rizeli Ahmet Yazıcı	40	1050	
Rizeli Ali Reis	43	1100	
Rizeli Osman	9	195	
Atinalı (Pazar/Rize) Mustafa ⁵⁴	16	330	
Aspetli (İyidere/Rize) Ali Reis ⁵⁵	10	300	
Rize Toplamı	385	8465 (10.835,2)	3,89
Makriyalı (Kemalpaşa/Artvin) Mustafa	2	60	
Hopalı Osman	4	90	
Acaralı Ahmet	3	70	
Artvin Toplamı	9	220 (281,6)	0,10
Genel Toplam	394	8685 (11.116, 8)	3,99

⁵¹ İnsuyu Kazası’na bağlı Savarık Köyü/Konya.

⁵² Defterde, yedi farklı kayıta adı geçmektedir.

⁵³ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁵⁴ “Rizeli Mustafa Reis” ile bu kimse aynı kişi olmalıdır.

⁵⁵ “Rizeli Ali Reis” ile bu kimse aynı kişi olmalıdır.

Ayrıca, Trabzon'dan dışarıya doğru yapılan tütün sevkiyatının Tirebolulu Ömer Reis, Ayvasilli Ali Reis ve Rizeli Hasan Reis örneklerinde görüldüğü üzere (bkz. Tablo 2) çok büyük oranda deniz yolu ile gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu durum, şüphesiz bu yıllarda bölgede kara yolu ulaşımının yetersiz olmasının bir sonucudur⁵⁶. Ayrıca Rize ve Artvin taraflarına on bir ayda on bir tonu aşan miktarda tütünün aktarılmış olması, tütün tüketimine olan talebi görmek açısından belirtilmelidir.

Gümüşhane Tüccarı

Trabzon'dan tütün tedarik eden tüccarlar arasında Gümüşhane menşeli olanlar hem keyfiyet ve hem kemiyet açısından önem taşımakta olduklarından, bunların ayrı bir başlık altında ele alınması uygun bulunmuştur. Ancak Gümüşhane tüccarlarının tütün üzerindeki etkinlikleri sadece 1826-1827 yıllarının değil, 1827'ye göre geçmişe neredeyse yarım yüzyılı aşan şartların, geleneğin devamı gibidir. Konuya açıklık getirmesi bakımında daha önceki bir çalışmamızda⁵⁷ yer alan bir tespiti burada tekrarlamak gerekir. Bu doğrultuda Rumeli menşeli tütünün Trabzon'da dolaşımında bulunduğu 1770 yılına ait şer'iyye sicili kaydı çok önemli verileri muhtevi olup belirtilmeye değerdir. Şöyle ki, Filibe Kazası'na bağlı Karlova Kasabası ahalisinden olan Molla Hasan, Trabzon'da İkizzâdehanı'nda ticaret ile meşgulken vebaya yakalanmış⁵⁸, yatağa düşmüştü. Ölüm ihtimali karşısında gerek varisler gerekse alacak-verecekliler açısından herhangi bir sorun yaşanmaması için hesapları ile yanındaki eşyası kadı nezaretinde kayda alınarak defter edilmişti. Mallarının sadece ağırlıkları gibi ölçüleri kaydedilmiş, toplam kıymetleri hakkında ise bilgi verilmemiştir⁵⁹. Bununla beraber, kayda alınan malların ağırlıkları ve bazılarının da kıymetlerinden hareketle Molla Hasan'ın 1700'lerde Trabzon'a gelen Rumeli menşeli tüccarlar içerisinde en zenginlerinden biri olduğunu ifade etmek mümkündür. Molla Hasan'ın Rumeli'den getirdiği malların listesi şu şekildeydi:

1. 352 (kıyye olmalı) demir çubuk (450,5 kg),
2. 32 kıyye Dizi Tütün (40,9 kg),
3. 22,5 kıyye Karlova Tütünü (28,8 kg),
4. Gümrükçü Hasan Ağa kefaletiyle Uzunsokak'ta Gümüşhane(li) Hasan Beşe'de 145 kıyye Karlova ve 56 kıyye Dizi Tütün (toplam 257,2 kg), kıyyesi 3,5 kuruştan (900,4 kuruş),
5. Kefili İsmail Beşe'de 1087,5 kıyye demir (1392 kg),
6. Tebacılar başında Fizli Ebubekir Beşe'de 68 kıyye (87 kg) Dizi Tütün, her bir batmanı⁶⁰ 3,5 kuruştan (10,8 batman x 3,5 = 37,8 kuruş), 10 kuruş teslim

⁵⁶ Bölgedeki ulaşım alt yapısı hakkında bkz. Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: 2, s. 387-426.

⁵⁷ Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, s. 211.

⁵⁸ "...met'ünen sâhib-i ferrâş olub...". Bk. TŞS, 1931/6a, kayıt tarihi, 5 Receb 1184/25.10.1770'den naklen Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, s. 211.

⁵⁹ TŞS, 1931/6a'dan naklen Aygün, *a.g.e.*, s. 211.

⁶⁰ Bir batman 8 kg olarak kabul edilmektedir.

edildi,

7. Tütüncü Çavuş'da 199,5 kıyye (255,3 kg) Dizi Tütün, her bir batmanı 3,5 kuruştan (yaklaşık 111,7 kuruş),

8. Sipahi Çarşısı'nda Zebur Osman'da 55 kıyye (70,4 kg) Dizi Tütün, 12 kuruş teslim edildi,

9. Tahmis(ciler) kurbunda Ancakaraoğlu Ali'de⁶¹ 54,5 kıyye (69,7 kg) Dizi Tütün, batmanı 3,5 kuruştan (30,5 kuruş),

10. Bayburtlu Raven kahvesi karşısında Topal Kefere'de 69 kıyye (88,3 kg) Dizi Tütün, her bir batmanı 3,5 kuruş (38,6 kuruş),

11. Ve zincirli iki altın.

Defter, Molla Hasan'ın Gümüşhanelilere vermiş olduğu tütünlerin kayıtlarıyla devam etmektedir:

1. Gümüşhane'de Molla Hüseyin'de 255 kıyye (326,4 kg) bir yük Karlova Tütünü ve bir yük Dizi Tütün, her bir batmanı 3,5 kuruştan (142,8 kuruş),

2. Karakullukçu'ya verilen 331,5 kıyye (424,3 kg) iki yük Karlova ve bir yük Dizi Tütün, her bir batmanı 3,5 kuruştan (185,6 kuruş),

3. İslamoğlu Mahmut Beşe'de 218,5 kıyyelik (279,6 kg) bir yük Karlova ve bir yük Dizi Tütünü, batmanı 3,5 kuruştan (122,3 kuruş),

4. Manusoğlu Zimmi'de 301 kıyyelik (385,2 kg) Karlova ve Dizi Tütün,

5. Ömer Beşe'ye verilen 476 kıyyelik (609,2 kg) iki yük Karlova ve iki yük Dizi Tütün, batmanı 3,5 kuruş (yaklaşık 266,5 kuruş), teslim edilen 80 kuruş,

6. Emir Mehmet'te 473 kıyyelik (605,4 kg) ikişer yük Karlova ve Dizi Tütün, batmanı 3,5 kuruş (264,8 kuruş), teslim edilen 50 kuruş,

7. Halakosoğlu Bavli (Pavli) Kefere'de 253 kıyye (323,8 kg) birer yük⁶² Karlova ve Dizi Tütünü, beher batmanı 3,5 kuruş (141,6 kuruş), teslim edilen 40 kuruş.

Bu kayıtlardan bir takım sonuçlara varmak mümkündür: Rumelili Molla Hasan'ın defter edilen/kayda alınan eşyası arasında yaklaşık 1439,5 kıyye demir ve demir çubuk (1842,5 kilo) ile 3009,5 kıyye Karlova ve Dizi Tütün yer almaktaydı. Defterde, kıyye/okka cinsinden 3852,1 kilo gelen tütün yaklaşık 481,5 batmana karşılık gelmektedir. Bu zamanda Karlova ve Dizi Tütününün her bir batmanının 3,5 kuruştan satıldığı göz önüne alınırsa, Molla Hasan'ın Rumeli'den getirdiği tütünün yaklaşık 1685,2 kuruş kıymetinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Molla Hasan'ın ticari mal varlığı haricinde kayda alınan malları arasında çeşitli çarşılarda bulunan bazı kimselerden alacaklı olması, 1700'lerin ikinci yarısında Trabzon'da tütün ticaretinin bir hayli genişlediğini göstermesi bakımından önemlidir. Molla Hasan'ın Gümüşhanelilere sattığı tütünlerin Gümüşhane'de tüketilmiş olması gibi, bir kısmının buradan Erzurum ve daha farklı bölgelere satılmış bulunması da muhtemeldir. Ayrıca, yukarıdaki kayıтта

⁶¹ Kelime, "mahallesinde" ibaresiyle de okunabilir.

⁶² Yukarıdaki kayda göre 1700'lerde "bir yük tütün" 140 ile 163 kilo arasında değişmekteydi.

adları geçen Emir Mehmet ve Karakullukçu örneğinde görüldüğü üzere, Trabzon'da tütün ticaretiyle ilgilenen Gümüşhaneli müteşebbislerin mensup oldukları sülâle adlarına konumuz olan 1826-27 tarihli gümrük defterinde de rastlandığını belirtmek gerekir⁶³. Bu açıdan kaynağımız, bölgedeki bazı ailelerin birkaç yüzyılı bulan girişimci/müteşebbis özelliklerine dair önemli ipuçları sağlamaktadır. Neticede 1770 tarihli arşiv kaydı, Rumeli ürünü olmakla birlikte tütünün daha bu yıllarda Trabzon-Erzurum hattında aranılan (alınıp satılan, müşterisi olan) ticari bir metaya çoktan dönüşmüş olduğunu ve bu ticarete Gümüşhanelilerin söz sahibi olduklarını ortaya koymaktadır⁶⁴. Ayrıca, yukarıdaki kaydın tarihi olan 1770 yılı baz alındığında Trabzon'daki tütün ziraatı da neredeyse 70 yıllık bir geçmişe sahip bir konuma ulaşmak üzeredir. Dolayısıyla, aynı yüzyılın sonları ile konumuz olan 1826-27'de Trabzon menşeli tütün ekiminin ve ticaretinin piyasayı ele geçirmesi gerçeğinin, Anadolu'daki tütün üretiminin ve ticaretinin tarihi geçmişi ile uyumlu bir seyrin sonucu olduğuna hükmetmek mümkündür.

1826-1827 tarihli tütün gümrüğü defterine göre Trabzon'dan tütün tedarik eden Gümüşhane ve yakın yerleşmelerde mukim tüccarların adları ile götürdükleri tütünün miktarları Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre Gümüşhane tüccarları on bir ayda Trabzon'dan toplamda dokuz tona yaklaşan miktarda tütün satın almışlardır. Gümüşhane ve çevre yerleşimler menşeli tüccarın Trabzon'dan götürdükleri tütün ise toplamda on üç tonu aşmaktaydı. Bu toplam 1826-27'de Trabzon ve Akçaabat'ta vergilendirilen yaklaşık 278 ton tütünün %4,6'sına karşılıktır. Tüccarlar içerisinde Molla Yusuf ile Asper taşıdıkları yük miktarıyla diğer tüccarlara göre öne çıkmaktadırlar.

⁶³ BOA. D. MMK. DHN. d, 23361, s. 4.

⁶⁴ Yılmaz, doktora tezinde bu gerçeği biraz daha geriye, 1700'lü yılların sonlarına çekmektedir: "...18. yüzyıl sonunda Napolyon'un Mısırı işgali ile başlayan Ortadoğu'daki siyasi karışıklık, 1821'de Mora ayaklanması ve devamında Mısır'da başlayıp Anadolu'ya kadar etkili olan Kavalalı İsyanı, tütün ziraatinin Anadolu'da genişlemesine neden olmuş ve dolayısıyla Anadolu'da var olan yolların canlanmasına ve yeni ticaret güzergahlarının oluşumuna, özellikle tömbeki ticaret yollarının kuzeye kaymasına sebep olmuştur. 1820'lerden itibaren Anadolu'nun kuzeyi, Trabzon, Bolathane, özellikle Samsun ve Bafra bölgesinde tütün üretimindeki artış, daha önceki dönemlerde kullanılan Canik bölgesinin hinterlandına inen Amasya, Tokat, Merzifon ve Köprü hattını daha canlı hale getirirken, Bafra ve Samsun'dan başlayarak Karahisar-ı Şarki üzerinden Erzurum'a kadar uzanan yeni bir güzergahın oluşumuna sebep olmuştur. Buna ilaveten Trabzon'dan gelen ayrı bir güzergâh da Erzurum bölgesini besleyen ayrı bir hat olarak canlanmaya başladı. Bu dönemde Erzurum, sadece Canik ve Trabzon bölgelerinden gelen tütün ticaret yollarının değil, yukarıda anlattığımız Ortadoğudaki siyasi gelişmelere bağlı olarak büyük sekteye uğrayan Bağdad-Halep-Şam-Lazkiye hattı yerine Tebriz'den gelen yeni tömbeki ticaret hattının ve 1840'ların başından itibaren önemli birer tütün üretim bölgesi olmaya başlayan Doğu Anadolu bölgesindeki Bitlis ve Muş'tan başlayarak Tebriz'e kadar uzanan ihracat yolunun da kavşağı haline gelmiştir". Bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 85.

Tablo 3: Trabzon'dan Tütün Götüren Gümüşhane, Bayburt ve Erzincan Menşeli Tüccar (1826-1827)

Adı	Denk	Kıyye (Kilo)	%
Gümüşhaneli Molla Yusuf ⁶⁵	29	790	
Gümüşhaneli Molla Hüseyin ⁶⁶	9	247	
Gümüşhaneli Eyyub ⁶⁷	30	547	
Gümüşhaneli Süleyman ⁶⁸	27	660	
Gümüşhaneli Saadeddin ⁶⁹	13	260	
Gümüşhaneli Molla İbrahim	15	480	
Gümüşhaneli Molla Mehmed ⁷⁰	17	555	
Gümüşhaneli İsmailoğlu ⁷¹	23	524	
Şiranlu Ahmed ⁷²	15	380	
Karakullukçuoğlu Ali	10	301	
Gümüşhaneli Lazari	4	100	
Gümüşhaneli Dumanlı (Dumanos) ⁷³	16	350	
Gümüşhaneli Yani ⁷⁴	6	113	
Muzanalı Andon	2	50	
Muzanalı Panayot ⁷⁵	7	177	
Muzanalı Asper ⁷⁶	29	766	
Muzanalı Haşostama	2	65	
Gümüşhaneli Yuri	6	184	
Gümüşhaneli Nikola	9	230	
Gümüşhaneli Liye Zimmi	1	27	
Gümüşhaneli Bogos	-	8	
Gümüşhaneli Korgor	1	34	
Haravalı Lazoy ⁷⁷	3	70	
Gümüşhane Toplamı	274	6918 (8855,04)	3,18
Bayburtlu Hacı Hüseyin	22	615	
Bayburtluoğlu ⁷⁸	14	470	
Bayburtlu İbrahim ⁷⁹	15	486	

⁶⁵ Defterde, dört farklı kayıta adı geçmektedir.

⁶⁶ Defterde, dört farklı kayıta adı geçmektedir.

⁶⁷ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁶⁸ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁶⁹ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁷⁰ Defterde, üç farklı kayıta adı geçmektedir.

⁷¹ Defterde, dört farklı kayıta adı geçmektedir.

⁷² Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁷³ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁷⁴ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁷⁵ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁷⁶ Defterde, dokuz farklı kayıta adı geçmektedir.

⁷⁷ Harava: İkisü/Gümüşhane.

⁷⁸ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁷⁹ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

Bayburt Toplamı	51	1571 (2010,88)	0,72
Erzincani Saadullah	30	700	
Erzincanlı Mehmed Ağa ⁸⁰	5	218	
Erzincanlı Ali Ağa ⁸¹	5	165	
Kemahlı Veli	25	860	
Erzincan Toplamı	65	1943 (2487,04)	0,89
Erzurumlu Ali	1	32	-
Genel Toplam	391	10.464 (13.393,92)⁸²	4,81

1826-27'deki on bir aylık süreçte Trabzon'dan Rize taraflarına on bir tondan, Gümüşhane ve ötesine ise on üç tondan fazla miktarda tütün götürüldüğüne göre, geriye yaklaşık 250 ton tütün kalmaktadır. Bu tütünün ne suretle elden çıkarıldığı belirsizdir. Tütünün önemli bir kısmı Trabzon'da tüketilse bile, geriye kalan miktarının Odesa ve Kefe gibi denizaşırı bölgelere veya daha başka sahalara ihraç edilerek eritilmiş olması akla gelen ihtimallerdendir. Zira Karadeniz'in kuzeyindeki yerleşimlere, 1790'lardan beri Karadeniz'in güneyinden tütün ihraç edilmekteydi⁸³ ve bu ihracat 1830'larda daha da genişlemiş durumdaydı⁸⁴. Nitekim konsolos raporlarına göre, 1833'te Seyid Han adındaki gemi ilkin Londra'dan ve daha sonra İstanbul'dan kalkarak 24 Nisan'da Trabzon Limanı'na giriş yapmıştı. Limanda demirleyerek üç hafta kadar Trabzon'da kalan bu gemi tütün ve ipek yükleyerek 16 Mayıs'ta İstanbul'a hareket etmişti⁸⁵.

Sonuç

Osmanlı devrinde, 1800'lü yıllara kadar Trabzon ve Samsun gibi Güney Karadeniz'deki limanlardan ihraç edilen ürünler arasında başta pamuklu dokumalar (büyük bir kesimi Anadolu'nun muhtelif yerleşimlerinden gelmekteydi)

⁸⁰ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁸¹ Defterde, iki farklı kayıta adı geçmektedir.

⁸² Bu dönemde şehir içinde alınıp satılan tütünün bir "denk"i 20 ile 26 kilo arasında değişmekte iken, burada ise bir denk ortalama 34 kiloyu bulmaktadır. Anaşılan il dışına çıkıldığında, yani yol mesafesi uzadıkça nakliyattan vb. kaynaklanan maliyetleri düşürmek için denklere daha fazla tütün eklenebilmekteydi. Gemi ile gerçekleşen nakliyatı ise bir denk ortalama 28 kiloya kadar çıkabilmekteydi. Bkz. Tablo 2.

⁸³ Trabzon'un İskenderpaşa Mahallesi sâkinlerinden Hasanoğlu Kara Hüseyin Anapa'da, Mehmet Reis ile birlikte 1789 yılı yaz mevsiminde ticaret yapmaktaydılar. Mehmet Reis Anapa'da, Kara Hüseyin'den mudârebe şirketleşmesi hukukuna göre 200 kuruş istemişti. Kara Hüseyin ise, "Samsun ve Trabzon iskelelerine giderek pamuk, tütün ve sahtiyan alıp tekrar Anapa'ya dönmek şartıyla" 200 kuruşu mudârebe ortaklığı karşılığında Mehmet Reis'e teslim etmişti. 200 kuruşu teslim alan işletmeci/mudârip Mehmet Reis ilk olarak Samsun iskelesine gitmişti. Samsun'dan bazı malları gemisine yükledikten sonra İstanbul'a giderken gemi batmıştı. Bunun üzerine sermaye sahibi Kara Hüseyin ile işletmeci mahkemelik olmuşlardı. Ayrıntısı için bkz. Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: 2, s. 42.

⁸⁴ Kaya Tuncer Çağlayan, "1841 Yılında Samsun ve Çevresinde Ticaret", (*I. Ulusal Geçmişten Geleceğe Samsun (Sempozyumu)*), Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s. 290.

⁸⁵ Aygün, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, C: 2, s. 166 ve 307-343.

ile bölgede çoğunlukla Rize, Of, Sürmene ve Vakfikebir sahasında yetiştirilen ketenli dokumalar olmak üzere deri mamulleri (pabuç, sahtiyan, meşin vb.) ile ham bakır ve fındık⁸⁶ başı çekmekteydi. Bu gelenekselleşmiş ekonomik sisteme 1790'larda tütün bitkisi de dâhil olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla tütün ilkin Samsun'dan, akabinde Trabzon'dan ihraca konu olmaya başlamıştır. 1830'lara gelindiğinde Samsun'da Bafra, Trabzon'da ise Akçaabat ülkenin önemli tütün üretim sahalarına dönüşmüştür. Dolayısıyla tütün ticareti, kadim ticaret kültüründe yer edinmeye başlamış, zamanla kökleşerek başı çeken bir sektör olmuştur. Bu gelişme, bölgenin sosyal ve iktisadi yapısında, kültürel dokusunda kalıcı olmak açısından köklü bir dönüşümü getirmenin yanında, bölgedeki tütün üretimi ve ticaretinin tarihine duyulan ilgiyi de gerektirmiştir.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan 23361 numaralı gümrük defteri, tütün ziraatının devletin sadece Rumeli kesiminde değil, Anadolu tarafında da yaygınlaştığını göstermenin yanında, tütün ticaretinin gelenekselleştiği bir dönem olan 19. yüzyılın ilk otuz yılına ait muhtelif hususiyetlere işaret eden göstergeleri barındırması bakımından da önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu makaleye kaynaklık eden söz konusu defteri, bölgedeki kadim tütün ziraatına ve ticaretine dayanan kültürün yansımalarından biri olarak telakki etmek gerekir. Trabzon'da 1770'li yıllara kadar hâkim olan tütün, Rumeli'den gelen tütün idi. Bu tarihten sonra ve bilhassa da 1790'larda bölgede ziraatı yapılan yerli tütünün hâkimiyeti başlamıştır. 1826-27'de ise alım-satımına konu olan tütün bütünüyle Trabzon ekimi/üretimi tütün olup, çok büyük oranda Akçaabat Tütünü adını taşımaktaydı. Söz konusu gümrük defterine göre on bir aylık süreçte yaklaşık olarak 278 ton tütün pazara sürülmüş olup, bunu 1826-27'deki yıllık üretim miktarı olarak görmek mümkündür. Hem Akçaabat hem de Trabzon'da tütün için gümrük teşkilâtı tesis edilmiş olması, tütünün bu iki liman üzerinden ihracatını, satışını sağlamıştır. Trabzon'da üretilen tütün doğuda Rize ve Artvin'e, batıda Vona'ya, güneyde de Tamzara, Tokat ve Konya'ya kadar tüccar tarafından satın alınarak götürülmüştür. Tütün ticaretinde Trabzon menşeli olanlar yanında Rize ve Gümüşhane menşeli tüccarların etkinlikleri ise baskın idi. Bu çalışma, temelde bölgedeki tütün ticareti kültürüne odaklanmış olmakla beraber, çalışmanın ayrıca Duhancıoğlu, Emiroğlu, Kantarcıoğlu, Karahasanoğlu, Sofuoğlu, Topçuoğlu, Çolakoğlu, Çalikoğlu, Sekbanoğlu, Ömeroğlu, Turanoğlu, Ahıskalıoğlu, Kırımlioğlu, Tonbuloğlu, Velioğlu, Köseoğlu, Topsakaloğlu, Keleşoğlu, Şahbazoğlu, Müezzinoğlu ve Alemdaroğlu gibi günümüzde dahi Trabzon'un siyasi, iktisadi ve sosyal yaşamında etkin yerleri bulunan bazı sülalelerin soy ağaçlarının tespitine, atalarının geçmişteki faaliyetlerini görmeye imkân vermesi yönüyle de bölge tarihine katkı sağlayacağı umulmaktadır.

⁸⁶ 1840 yazında Orta ve Doğu Karadeniz kıyılarını dolaşan Fallmerayer'in mahallinden edindiği bilgilere göre, "...aranan Giresun fındığı için İstanbul ile Odessa en iyi pazardır. Şarap da Rus limanlarına ihraç ediliyor (...) Bu üzümler yerli Hıristiyanlar tarafından sonbaharda satın alınıyor, cenderede sıkılıyor ve satılıyor (...) Orasının (Keşap'ın) fındığı tatlılık ve büyüklük bakımından ünlü Giresun fındığını geçtiği ve büyük partiler halinde İstanbul'a ve Odessa'ya gittiği söyleniyor". Bkz. Fallmerayer, *a.g.e.*, s. 158, 198.

KAYNAKLAR

1-Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Defteri Maden Mukataası Kalemi Duhan Dönümü Defterleri (BOA. D. MMK. DHN. d), nr. 23361.

Trabzon Şer'iyeye Sicilleri (TŞS), nr. 1946/16b, TŞS, 1947/28b, TŞS, 1866/77b.

2-Kitap ve Makaleler

AÇIK, Turan, “Fetihten 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Şehri'nin Mahalleleri”, *History Studies*, S: 5, 2017, ss. 25-56.

Akçaabat Vakfikebir Nüfus Kütüğü (1835-1845), Haz. Ali Mesut Birinci-Mustafa Çakıcı-Zehra Topal, İstanbul Vakfikebir Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul 2012.

Akçaabat-Vakfikebir Öşür Defteri-1850, Haz. Zehra Topal, İstanbul Vakfikebir Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Ankara 2005.

AKPINAR, Mehmet, “Akçaabat'ta Tütün Üretimi ve Reji İdaresinin Tütün Üreticilerine Yönelik Uygulamaları”, *Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu (Bildiriler Kitabı)*, Akçaabat Belediyesi, İstanbul 2014, ss. 227-247.

AYGÜN, Necmettin, “XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Yapı”, *Karadeniz Araştırmaları*, S: 17, 2008, ss. 75-111.

AYGÜN, Necmettin, *Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış*, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, C: 1-2- Ankara 2016.

AYGÜN, Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, İstanbul 2005.

BIJIŞKYAN P. Minas, *Pontos Tarihi*, Çev. H. D. Andreasyan, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul 1998.

CEZAR, Yavuz, “Osmanlı Vergi Sistemindeki Darboğazlar ve Sistemi Yenileştirme Yönünde Ortaya Çıkan İlk Gelişmeler Üzerine”, *İktisat*, S: 394, 1999, ss. 47-51.

CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yayınları, İstanbul 1986.

CLARK, Bruce, *İki Kere Yabancı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2008.

ÇAĞLAYAN, Kaya Tuncer, “1841 Yılında Samsun ve Çevresinde Ticaret”, *(I. Ulusal) Geçmişten Geleceğe Samsun (Sempozyumu)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, ss. 283-298.

ERLER, Mehmet Yavuz-EDİNSEL, Kerim, “Samsun'da Tütün Üretimi 1788-1919”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 18, Yaz 2011, ss. 230-247.

FALLMERAYER, Jacob P., *Doğu'dan Fragmanlar*, Çev. H. Salihoğlu, İmge Yayınları, Ankara 2002.

GÖKÇE, Evren, “Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusuna Asker Alımı (Hamid Sancağı ve Isparta Örneği)”, *Social Sciences Research Journal*, I: 4, December 2017, pp. 191-213.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C: 1, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

KARAGÖZ, Rıza, *Haznedarzade Süleyman Paşa*, Etüt Yayınları, Samsun 2009.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Tütün Zer'iyye Resmî ve Dış Tesirlerle Kaldırılması”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C: 2, Ankara 1981, ss. 1429-1434.

OKUDAN, Muhammet, “Sosyal Statülerine Göre Samsun Canik Sancağında Vakıf Kurucuları”, *Birey ve Toplum*, S: 6, 2013, ss. 173-191.

ORHONLU, Cengiz, “Hazine”, *DİA*, C: 17, 1998, s. 130-133.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *DİA*, C: 3 1991, s. 457-458.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

FAROQHÎ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

SYLVESTER, Theodore L., *Slavery Throughout History*, Reference Library, Almanac (1999). Pdf.

TABAK, Faruk, “Bereketli Hilal'in Batısında Tarımsal Dalgalanmalar ve Emeğin Kontrolü”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, ss. 139-159.

TEMEL, Mehmet, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Tütün Politikası ve Artan Tütün Kaçakçılığı”, *Toplumsal Tarih*, S: 88, Nisan 2001, ss. 4-11.

YILMAZ, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğunda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlil (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

ZİLFİ, Madeline C., “Kadıızâdeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul'unda Dinde İhya Hareketleri”, Çev. M. H. Lekesiz, *Türkiye Günlüğü*, S: 58, 1999, ss. 65-79.

Ek 1⁸⁷: BOA. D. MMK. DHN. d, nr. 23361

(Bab-ı Defteri Maden Mukataası Duhan Dönümü)

İkiyüz kırk iki senesi Ruz-ı Kasımdan⁸⁸ (8 Kasım 1826) i'tibaren Duhan Gümrüğü Mukata'ası'ndan 'Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin masarısına tahsis kılınan zamm-ı misl gümrüklerinin tahsili ba-irade-i seniyye Dergâh-ı Âlî kabucu-başlılarından İstanbul Duhan Gümrüğü Emini 'atufetlü Mehmed Hidayet Ağa Hazretlerine ihale buyurulmaktan nâşi gümrük-i mezkûrun ber-vech-i emaneten tahsili ağa-yı muma-ileyh tarafından Dergâh-ı Âlî kabucubaşlılarından Canik muhassılı vekili 'atufetlü Seyyid Osman Bey Efendi Hazretlerine ihale buyurulduğuna binaen mir-i müşarun-ileyh hazretleri tarafından Boladhane ve Ağcaabad ve Trabzon taraflarına me'muriyetimiz hasebiyle zikr olunan mahallerden ma'rifet-i 'âcizanemle beher kıyyesinden sekizer paradan tahsil olunan zamm-ı misl duhan gümrüğü hasılatının ber-vech-i müfredat-ı icmaliyyesidir fi 15 Cemaziyelevvel sene (1)242 (15 Aralık 1826)

(...)

Cem'an Yekûn

Hasılât-ı Duhan-ı Gümrük-i Canik (ve) Boladhane ve Trabzon Tâbi'-i Bafra an Tahsis-i Masarîf-ı Asakir-i Mansûre

42751 + 08435 = 34316 Guruş 18 Para

Zikr oluna gümrükler hususunda ber-muceb-i müfredât vuku'bulan masarîfatdan bu mahalle tahsis olan masarîf-ı fûrunihâde-şüd (Mühür)⁸⁹

(Sayfa 13)

Kırkiki Senesi Mah-ı Cemaziye'l-evvelin Onbeşinci Gününden (15 Aralık 1826) Kırküş Senesi Rebi'ü'l-âhirin Onbeşinci Gününe (5 Kasım 1827) Kadar Boladhane ve Trabzon Duhan Gümrüklerinin Vuku'bulan On Bir Aylık Masarîfatının Müfredâtıdır

Boladhane Gümrüğü Kantarcısı, Nefer 1, Mahiyye 40 Guruş,

Kâtip, Nefer 1, Mahiyye 50 Guruş,

Dideban, Nefer 2, Mahiyye 60 Guruş,

Fol nam mahalde Hancı (?) Bekçisi, Nefer 1, Mahiyye 30,

Ağcaabad'da Bekçi, Nefer 1, Mahiyye 30,

Trabzon Gümrük Kantarcısı, Nefer 1, Mahiyye 40,

Kâtip, Nefer 1, Mahiyye 50,

Dideban, Nefer 3, Mahiyye 90,

Mühürçüler, Nefer 1, Mahiyye 30 (Gümüştane Yolunda Bekçi)

Gümrühâ-yı Mezkûreye Gümrükçü Ta'yin Olunan Veyis Ağa'ya Mahiyye 200 Guruş

⁸⁷ İlgili defterin burada sadece ilk sahifesindeki takdim kısmı ile son sayfasındaki tasdik ve icmal kısmına yer verilmiştir.

⁸⁸ Halk arasında kışın başlangıcı sayılan "8 Kasım günü başlayıp 6 Mayıs'a" (Hidrellez) kadar devam eden ve tarihi kayıtlarda Rûz-ı Kâsım şeklinde geçen dönem. Osmanlı Devleti'nde 6 Mayıs (eski Jülyen takvimine göre 23 Nisan) halk arasında yaz mevsiminin başlangıç tarihi sayılmaktaydı. Nitekim eski takvimde yıl ikiye ayrılmış olup, 23 Nisan'dan (6 Mayıs) 26 Ekim'e (8 Kasım) kadar süren 186 gün "Hızır günleri" adıyla yaz mevsimini, 23 Nisan'a kadar devam eden 179 gün de "Kasım günleri" adıyla kış mevsimini oluşturuyordu. Hidrellez de kışın sona erip yazın başladığı gün olarak kutlanmaktadır. Bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Hidrellez", *DİA*, C: 17, Ankara 1997, s. 313-315.

⁸⁹ Trabzon kadısının mührü.

6820	Boladhane ve Trabzon gümrüklerinde istihdam olan hademe ve gümrükçü ağanın bâlâda müfredâtı vechile mahiyyesi altıyüz yirmişer guruşdan onbir mahda masarîf-ı mahiyye
5500	Boladhane ve Trabzon gümrükçüsünün ve ma'iyetinde olan hademelerinin matbah masarîfatı beher mahiyyesi beşeryüz guruşdan
1000	Gümrükha-yı mezkûrenin levazımatından tanzim olunan nühas varidât-ı sairesinin bahası
350	Kâğıd ve mürekkebe ve şem'-i tahrirât bahaları
600	Trabzonda duhan kaparı tahsis olunan mahallin kirası
14.270	
500	Boladhanede kapan tahsis olunan mahallin kirası
800	Gümrükhâ-yı mezkûrenin hususuyçün hasbe'l-icab Trabzondan Canik muhassılı vekili atufetlü bey efendi tarafına irsal âdemlere ve saire virilan harc-ı rah
1000	Gümrük-i mezkûr hususunda alınan bid'at ve zalemiyyenin men' ve def için Ahışa ve Erzurum ve Gümüşhane ve Gönnye ve Keban taraflarına suret-i emr-i âlî ile gönderilan âdemlere
300	Husus-ı mezbur için Trabzon Eyaletinde ba'zı mahallere suret-i emr-i âlî ile gönderilan âdemlere virilan harc-ı rah
16.870	
8435	İşbu nısf-ı masarîf meblağı duhan gümrüğü emini atufetlü Mehmed Hidayet Ağa tarafına âid olan gümrük hasılatından mahsub-ı fûrunihâde ⁹⁰
8435	
8435	İşbu nısf-ı âhar masarîf dahi hasılat-ı gümrüğe mahsuben fûrunihâde

⁹⁰ Fûrû-nihâde: Aşağı indirilmiş, aşağıda, (hesapta) çıkarılan, aşağı düşülen miktar, aşağıya konmuş, aşağıya koyulmuş.